

термінів, необхідних реквізитів певних документів; 4) інформаційна – ставити запитання учасникам вербальних слідчих дій; 5) організаційно-технічна – полягає в допомозі викреслювати схеми, плани, складати протокол слідчої дії.

О. В. Приходько, начальник відділу Управління Служби безпеки України в Харківській області, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПРО ХАБАРНИЦТВО, ВЧИНЕНЕ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглянуто проблемні питання порушення кримінальної справи про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності. Зокрема, охарактеризовано типові приводи до порушення кримінальної справи. На основі їх класифікації визначено питання, що виникають у ході дослідчої перевірки, та шляхи їх з'ясування з метою прийняття обґрунтованого процесуального рішення.

Рассмотрены проблемные вопросы возбуждения уголовного дела о взяточничестве, совершаемом в сфере правоохранительной деятельности. В частности, охарактеризованы типичные поводы к возбуждению уголовного дела. На основе их классификации определены вопросы, возникающие в ходе следственной проверки, и пути их выяснения с целью принятия обоснованного процессуального решения.

Боротьба з хабарництвом на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів роботи всіх державних органів. Хабарництво є досить поширеним й у сфері діяльності органів внутрішніх справ, податкової міліції, митних органів, органів і установ виконання покарань, прокуратури й інших державних органів, які мають виконувати правоохоронні функції. При виявленні та розслідуванні цього злочину співробітники оперативних підрозділів і слідчі стикаються з певними труднощами. Зокрема, вони пов'язані з тим, що причетні до злочинів службові особи характеризуються наявністю професійних знань і навичок саме у сфері правоохоронної діяльності. Це дозволяє їм обирати кваліфіковані способи підготування, безпосереднього вчинення та приховування хабарництва, чинити активну протидію як під час викриття факту злочину, так і в перебігу подальшого розслідування й судового розгляду справи.

Проблеми розслідування хабарництва останніми роками досліджувались Я. С. Мишковим, Г. О. Пушкарьовим та ін.¹. Однак запропоновані ними положення потребують подальшого вдосконалення та деталізації, зокрема шляхом виділення й аналізу особливостей розслідування окремих груп хабарництва, зокрема вчиненого у сфері правоохоронної діяльності. Повне, всебічне й об'єктивне розслідування таких злочинів можливе тільки за умови якісного проведення дослідчої перевірки, своєчасного й обґрунтованого прийняття рішення про порушення кримінальної справи. Дослідження особливостей цієї діяльності і є метою даної статті.

Приводом до порушення кримінальної справи про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, може бути будь-який із передбачених ст. 94 КПК України, однак найбільш поширеними є заяви громадян, що стали жертвою вимагання хабара або добровільно повідомляють про такий факт, а також службових осіб правоохоронних органів, яким його було запропоновано. У науковій літературі осіб, які звертаються із заявами про хабарництво, класифікують за декількома підставами. Так, Г. О. Пушкарьов поділяє їх: а) за суб'єктами, які звернулися із заявою (хабароодержувачі, хабародавці, інші особи); б) за формою інформування (гласні, анонімні); в) за способом інформування (усні, письмові)².

Щодо хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності, зазначена класифікація потребує певного уточнення в аспекті її значущості для обрання способів дослідчої перевірки. Зокрема, вбачається за доцільне розрізнити заявників: а) що беруть (брали) безпосередню участь у злочині (хабародавців, у яких вимагали або які запропонували хабар; службових осіб, котрим його було запропоновано; посередників); б) що не брали участі в злочині, але яким стало відомо про нього з різних джерел (керівники, колеги по роботі, знайомі суб'єкта злочину, сторонні особи тощо).

При надходженні заяв від осіб першої виділеної категорії є можливість докладно з'ясувати в них обставини злочину й у багатьох випадках запропонувати їм взяти участь у викритті хабарника шляхом організації його затримання під час або безпосередньо після злочинної події. Перевірка заяв, наданих другою категорією осіб, є більш складною, оскільки вони, як правило, не обізнані в деталях злочину. Серед таких заяв є чимало прикладів сумлінної омани заявника та повідомлення неправдивої інформації. Дослідча перевірка зазначеного приводу має здійснюватися перш за все методами оперативно-розшукової діяльності.

¹ Див.: *Мишков Я. С.* Методика розслідування хабарництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мишков Ярослав Євгенович. — Х., 2005. — 179 с.; *Пушкарьов Г. О.* Характеристика приводів і підстав порушення кримінальних справ за фактами хабарництва / Г. О. Пушкарьов // Південноукраїнський правничий часопис. — 2008. — № 2. — С. 181–185; *Плахотіна В. М.* Корупційна діяльність (хабарництво) в правоохоронних органах: способи вчинення / В. М. Плахотіна // Сучасні проблеми, тенденції і перспективи розвитку криміналістики та судової експертизи : матер. наук.-практ. конф. — Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. — С. 185–190.

² Див.: *Пушкарьов Г. О.* Вказ. праця. — С. 181–185.

На нашу думку, не можна погодитися з поділом заяв про хабарництво на гласні й анонімні, адже останні не можуть розглядатись як приводи до порушення справи. Такі сигнали (зокрема ті, що надходять на телефони довіри) стають приводами для проведення службової перевірки, оперативного-розшукової діяльності відповідними підрозділами. Однак у разі підтвердження викладених фактів приводом до порушення справи буде безпосереднє виявлення злочину правоохоронним органом, що відображується у відповідному рапорті.

Водночас суттєвим щодо порушення справи про хабарництво з тактичного боку є поінформованість одержувача хабара або хабародавця про звернення іншої сторони до правоохоронного органу. Це має значення з погляду можливості проведення дослідчої перевірки з використанням фактору раптовості. Тому, на наш погляд, за формою інформування слід розрізняти заяви: а) відкриті (відомі) для іншої сторони злочину; б) таємні (невідомі) для іншої сторони злочину.

При формулюванні рекомендацій щодо дослідчої перевірки заяв про хабарництво у сфері правоохоронної діяльності вбачається за доцільне також виділяти такі категорії заявників: а) осіб, котрі заявляють про вимагання чи пропонування хабара за не притягнення (або пом'якшення) службовою особою до відповідальності їх особисто, їхніх родичів, друзів; б) осіб, котрі повідомляють про вимагання або пропонування хабара за виконання інших дій службовими особами.

Такий поділ можливий у зв'язку з тією обставиною, що перша група заявників у багатьох випадках має дуже специфічний інтерес – бажання уникнути відповідальності, нерідко кримінальної. З цією метою іноді здійснюються обмови принципів оперативних працівників, слідчих, прокурорів, суддів з метою їх усунення від розслідування чи розгляду справи або в розрахунок на пом'якшення покарання як «послуги» за викриття «перевертнів у погонах». Тому під час перевірки таких заяв слід особливо ретельно з'ясовувати обставини вимагання або пропозиції хабара, звертаючи увагу на невідповідності у поясненнях заявника, його поведінку. Також особі, що проводить перевірку, необхідно одержати інформацію про перебіг і результати провадження, здійснюваного відносно заявника.

Повідомлення про службові злочини потребують попередньої перевірки, оскільки на підставі даних, викладених у них, неможливо вирішити питання про те, чи є ознаки злочину¹. Водночас у літературі викладено точку зору про те, що кримінальну справу про хабарництво можна порушувати й без дослідчої перевірки, зокрема у випадках, коли приводом є з'явлення з повинною хабародавця або заява, що прямо вказує на одержання хабара².

¹ Див.: *Ремнев В. И.* Законность возбуждения уголовного дела (проверка заявлений и сообщений о преступлениях) / В. И. Ремнев, Л. А. Быков, Н. В. Маслов. — М.: Юрид. лит., 1967. — С. 8.

² Див.: *Карнов А.* Возбуждение уголовных дел о получении взятки // А. Карнов // Законность. — 2006. — № 8. — С. 47.

На нашу думку, останній підхід є хибним, адже навряд чи можна погодитись із тим, що лише із заяви громадянина можна встановити підстави для порушення кримінальної справи. Не можна виключати фактів обмови, добросовісної помилки заявника, особливо якщо іншими даними, крім його слів, факт одержання хабара не підтверджується. Тому такі перевірочні дії, як відібрання пояснень і витребування документів, на нашу думку, мають проводитись обов'язково, а у більшості випадків є потреба й в огляді місця події.

Особливо значущою з погляду встановлення підстав для порушення кримінальної справи про хабарництво є оперативно-розшукова діяльність, яка може проводитись таємно для учасників злочину, що має вирішальне значення для організації спеціальної операції із затримання суб'єктів на місці злочину. Оперативно-розшукові заходи щодо перевірки інформації про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, мають бути спрямовані перш за все на документування протиправних дій із метою збирання відомостей про причетність певних осіб до злочину. Їх у більшості випадків проводять оперативні співробітники підрозділів ДСБЕЗ, СВБ ГУБОЗ МВС України, СБУ.

На практиці найчастіше застосовують такі заходи: опитування осіб, що звернулися з повідомленням про вимагання (пропонування) хабара, використання їхньої добровільної допомоги в організації затримання суб'єкта під час події злочину; зняття інформації з каналів зв'язку, застосування інших технічних засобів одержання інформації; контролювання шляхом відібрання за певними ознаками поштово-телеграфних відправлень; здійснення візуального спостереження в громадських місцях (де відбуваються перемовини між учасниками злочину, давання-одержання хабара) із застосуванням фото- та відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів; проведення операцій із захоплення злочинців.

При проведенні дослідчої перевірки стосовно виділеного різновиду хабарництва слід пам'ятати, що професійна підготовка службових осіб – суб'єктів одержання хабарів у багатьох випадках передбачає знання методів оперативно-розшукової та слідчої діяльності щодо викриття хабарників. Тому вони нерідко вдаються до таких прийомів, як: а) використання як місця для одержання хабарів службових кабінетів режимних об'єктів; б) використання заздалегідь проінструктованих на випадок затримання посередників у хабарництві; в) уникнення прямих перемовин про умови злочину; г) періодичні обстеження службових кабінетів із метою виявлення спеціальних засобів спостереження; ґ) налагодження корумпованих зв'язків з особами, які уповноважені виявляти такі злочини; д) раптова зміна раніше обговорених умов передавання хабара; е) застосування складних для документування способів безпосереднього одержання хабара (в автомобілі після тривалого пересування із виявленням спостереження, залишення хабара у певному місці без безпосереднього контакту між учасниками злочину, з використанням банківських рахунків тощо); ж) опір під час затримання;

з) провокації під час огляду місця події тощо. Зазначені обставини слід обов'язково враховувати при плануванні й організації дослідчої перевірки.

Потрібно звернути увагу й на те, що службові особи правоохоронних органів, які повідомляють про спроби давання ним хабарів, нерідко діють грамотно й оперативно, чим забезпечують собі доказову базу для розслідування. Зокрема, вони негайно викликають на місце події чергову слідчо-оперативну групу, не дають можливості хабародавцю забрати предмет хабара, зникнути з місця злочину та ін. Зазначені обставини значно полегшують дослідчу перевірку та дають змогу швидко зібрати достатні дані для прийняття рішення про порушення кримінальної справи.

Не можна не відзначити те, що для стадії порушення кримінальної справи про хабарництво важливим є питання про правильне поєднання оперативно-розшукових заходів і слідчих дій з метою недопущення порушень вимог закону при проведенні перевірочних дій, збереження доказової цінності одержаних результатів. Зокрема, найбільш проблемними при цьому є аспекти, що стосуються пошуку й вилучення предмета хабара, меж участі слідчого у певних діях, правильного оформлення їх результатів. Вивчення матеріалів кримінальних справ про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, дозволяє стверджувати, що у більшості випадків пошук і вилучення предмета хабара здійснюються в межах огляду місця події. При цьому оперативні працівники затримують злочинців відразу ж після одержання хабара, а далі слідчий проводить зазначену слідчу дію. У зв'язку з цим слід відзначити, що примусові пошукові дії (наприклад, обстеження одягу одержувача хабара, пошук захованого предмета хабара в його кабінеті) не можна проводити в рамках огляду місця події. У такому разі треба порушити кримінальну справу та провести обшук¹.

Огляд місця події при розслідуванні хабарництва, вчиненого у сфері правоохоронної діяльності, частіше за все проводиться відразу ж після затримання до порушення кримінальної справи з метою виявлення слідів злочину й з'ясування обстановки. Якщо під час огляду встановлюються належні підстави, негайно після цього приймається рішення про порушення кримінальної справи. Водночас чимало практичних труднощів пов'язано із тією обставиною, що слідчий не може брати участь в оперативно-розшуковій діяльності, яка проводиться з метою викриття хабарників, однак саме він повинен проводити огляд місця події після затримання злочинця. Тому суттєве значення має належна організація взаємодії співробітників оперативно-розшукових підрозділів і слідчих щодо своєчасного поінформування про результати роботи, виклику слідчого на місце події та спільних дій при проведенні огляду. Серед труднощів, що виникають у стадії порушення кримінальної справи про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, оперативні працівники вказують на те, що вони не можуть провести огляд місця події після затримання злочинців, а повинні викликати

¹ Див.: Ландин І. Обнаружение и изъятие предмета взятки / И. Ландин // Законность. — 2004. — № 4. — С. 42.

слідчого, що призводить до втрати часу. Тому, на нашу думку, є потреба в удосконаленні редакції ст. 190 КПК України, яка б надавала можливість проведення огляду місця події не тільки слідчим, а й органом дізнання.

Оскільки суб'єкт одержання хабара є спеціальним, до порушення справи важливо витребувати наказ про призначення його на відповідну посаду та службові інструкції. Їх вивчення дає змогу встановити, чи є особа, зазначена як одержувач хабара, службовою, чи займає вона відповідальне (особливо відповідальне) становище, та чи входили дії, за які одержано хабар, до кола її обов'язків. Слід відзначити, що нерідко мають місце факти вимагання грошової винагороди особами, які нещодавно були звільнені з посади, але, користуючись незнанням про це громадян, пропонують передати кошти й інше майно, видаючи себе за службових осіб. У такому разі має місце не одержання хабара, а інший злочин (шахрайство, вимагання).

Досить проблематичним з точки зору чіткої відповідності законодавству є накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку до порушення кримінальної справи про хабарництво (ч. 3 ст. 187 КПК України). З одного боку, проведення цих дій у багатьох випадках може сприяти встановленню підстав для порушення справи, а з другого – вони мають проводитися тільки з метою запобігти злочину. Отже, може постати питання: чи виконане зазначене завдання, якщо слідчий не запобігає хабарництву, яке готується, для забезпечення успіху спеціальної операції щодо затримання злочинців на місці злочину або відразу після його вчинення? На нашу думку, у ситуаціях, коли заява про давання (одержання) хабара надійшла до завершення злочинних дій і суб'єкти перевірконої діяльності приймають рішення про таке затримання, проведення зазначених слідчих дій є неприпустимим.

Отже, перевірка заяв, повідомлень та іншої інформації про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, має проводитися шляхом: відібрання пояснень у заявника, хабарника, очевидців; витребування документів, пов'язаних із даванням-одержанням хабара; витребування документів про службовий статус одержувача хабара; проведення оперативно-розшукової діяльності з метою викриття хабарника; огляду місця події. У результаті цього є можливість одержати такі документи, які містять ознаки злочину:

— документ, що є приводом до порушення кримінальної справи (заява хабародавця, рапорт працівника оперативно-розшукового підрозділу про результати проведеної перевірки факту хабарництва);

— протокол огляду місця події;

— докладні пояснення хабародавця, одержувача хабара, очевидців події злочину;

— предмет хабара та за наявності документи, що його індивідуалізують у зв'язку з організацією контрольованого передавання (ксерокопії, протокол про вручення й помітку грошей, інших предметів);

— технічні засоби та фізичні носії із записами обставин, пов'язаних зі злочинном (за наявності);

— документи, пов'язані з даванням-одержанням хабара, зокрема, ті, що були складені службовою особою (протоколи, акти перевірок, постанови тощо) й обліково-реєстраційні документи (книги реєстрації заяв, повідомлень та іншої інформації про злочин, актів і матеріалів перевірок, постанов і протоколів про адміністративні правопорушення, книги обліку відвідувачів, реєстрації виписаних перепусток і т. п.);

— документи, що визначають службовий статус одержувача хабара.

Аналіз зазначених документів у більшості випадків дає можливість прийняти обґрунтоване рішення відповідно до ст. 97 КПК України.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що перевірозна діяльність у стадії порушення кримінальної справи про хабарництво, вчинене у сфері правоохоронної діяльності, має певні особливості, пов'язані з такими обставинами, як професійна підготовка суб'єктів одержання хабара, обрання ними кваліфікованих способів приховування злочину, протидії його виявленню й розслідуванню, специфічність інтересу хабародавців. Урахування цих обставин є необхідною передумовою успіху дослідчої перевірки та прийняття правильного рішення в початковій стадії кримінального процесу.

О. Д. Максимюк, ад'юнкт Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Проаналізовано поняття злочинів у сфері незаконного обігу підакцизних товарів. Визначено форми злочинних дій, що повинні входити у структуру методики розслідування зазначених злочинів.

Проаналізовано поняття преступлений в сфере незаконного оборота подакцизных товаров. Определены формы преступных действий, которые должны входить в структуру методики расследования указанных преступлений.

Чинний КК України передбачає відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204). Зазначені злочинні дії включено до розділу VII Особливої частини КК під назвою «Злочини у сфері господарської діяльності». У системі Особливої частини цього нормативного акта, структурний елемент з такою назвою подано в оновленому вигляді порівняно зі змістом глави VI «Господарські злочини» КК 1960 р., що пов'язано з переоцінюванням пріоритетів в інституті права власності та правовим закріпленням демократичних засад і принципів підприємницької діяльності. Правові зміни